

DAĞLI RESPUBLİKASININ ELAN OLUNMASI VƏ AXC İLƏ ƏMƏKDAŞLIQDA İLK ADDIMLAR

Leyla Həsənova

AMEA-nın Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

e-mail: ley.hasan@gmail.com

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.1.035

Xülasə. Rusiyada 1917-ci ilin fevralın 27-də baş verən inqilabdan sonra çar hakimiyyəti ləğv edildi və ölkədə demokratik proseslər başladı. Bu prosesin ən vacib istiqamətlərindən biri də yerlərdə yeni icraiyyə orqanlarının yaradılması idi. 1917-ci ilin mayın 1-də Şimali Qafqaz xalqlarının qurultayında Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlılarının İttifaq hökuməti yaradıldı. Hökumətin başçısı çeçen Əbdülməcid (Tapa) Çermoyev təyin edildi. “Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlılarının İttifaqı” özünü Rusiyanın tərkibində muxtar bir qurum elan etmişdi. Sonralar yaranmış siyasi şəraitlə bağlı 1918-ci ilin mayın 11-də Batumda “Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlılarının İttifaqı” respublikası (Dağlı Respublikası) özünü müstəqil elan etdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şimal qonşusu Dağlı Respublikası ilə münasibətlərə böyük önəm vermişdir. Dağlı respublikasında yaşayan xalqların bəziləri türksöylü olmaqla hamısı islam dini dəyərlərinin daşıyıcıları idi və həm tarixi, həm mədəni baxımdan bu xalqlar Azərbaycana, türk mədəniyyətinə yaxın olmuşdular. Qarşılıqlı əməkdaşlığa ilk addım AXC tərəfindən atıldı: 1918-ci ilin iyunun 26-da AXC-nin Xarici İşlər Naziri Məmməd Həsən Hacınski Dağlı respublikasının hökumət başçısı Ə.Çermoyevə məktubla müraciət edərək yaxın dostluq münasibətləri qurmaq arzusu ifadə etmişdi.

AXC ilə Dağlı Respublikası arasında sıx əməkdaşlıq 1918-ci ilin payızından, yəni Dağlı Respublikası hökuməti Tiflisdən Dağıstana köçəndən sonra başladı. 1918-ci ilin payızı-1919-cu ilin yazı dövründə AXC ilə Dağlı Respublikası arasında 7 vacib dövlətlərarası sənədlər imzalanmışdır. Onların böyük əksəriyyətini Azərbaycanın Dağlı Respublikasına maddi yardımını nəzərdə tutan müqavilələr təşkil edirdi.

Açar sözlər: Şimali Qafqaz, Dağlı Respublikası, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Dağıstan, əlaqələr

Giriş

Çar Rusiyası dağıldıqdan sonra yaranan və tarix nöqteyi-nəzərindən qısa bir zaman kəsiyində mövcud olmuş gənc dövlətlərdən biri Dağlı respublikası olmuşdur. Bu respublika rəsmi olaraq 1918-ci ilin 11 may tarixində Tiflisdə elan olunsa da, onun yaranma prosesi 1917-ci ilin martından başlayaraq bir ildən artıq bir dövrü əhatə etmişdir.

Bu respublikanın yaranışı bir illik keçid mərhələsindən sonra mümkün olmuşdur. Məlumdur ki, 1917-ci ilin fevralında baş verən burjua-demokratik inqilabı Rusiyada 304 il hökm sürən Romanovlar sülaləsinə son qoydu, ölkədə demokratik proseslər başladı. Şimali Qafqaz və Dağıstan da bu proseslərdən kənarda qalmadılar və 1917-ci ilin mayın əvvəllərində Şimali Qafqaz və Dağıstan əhalisi “Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlıları İttifaqı”nı və öz hökumətini yaratdı. Bu İttifaqın əraziləri haqqında sənəddən göründüyü kimi, bura Dağıstanın bütün ərazisi, Terek vilayətinin altı dağlıq rayonu (Çeçenistan, İnquşetiya, Kabarda - Çərkəz, Karaçay- Balkar, Şimali Osetiya və Adıgey) və Qaranoqay sahəsi, eləcə də Stavropol quberniyasının noqaylar və türkmənlər yaşayan və Noqay çölləri adlanan əraziləri daxil idi [16, s.59-60]. Bəzi hallarda Abxaziya da bu muxtar quruma daxil olmuşdu.

Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlılarının İttifaqı hökuməti 1917-ci ilin dekabrın 1-də Terek kazak hökuməti və Terek-Dağıstan diyarının şəhərlər ittifaqı ilə müqavilə bağladı. Beləliklə, yeni Dağıstan-Terek hökuməti formalaşdı [16, s.60-61]. Ancaq bu hökumət bölgədə real hakimiyyətə malik deyildi və bolşeviklərin təsirinin güclənməsi 1918-ci ilin martında Terek Sovet respublikasının elan olunması ilə nəticələndi və bundan sonra Dağıstan-Terek hökumətinin bir çox üzvləri Tiflisə sığınmağa məcbur oldular. Şimali Qafqazdan kənarda fəaliyyət göstərən Dağıstan-Terek hökumətinin üzvləri 1918-ci ilin mayında Batumda Dağlı Respublikasını müstəqil dövlət elan etdilər.

Dağlı Respublikasının elan olunması

Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlılarının İttifaqı hökumətinin üzvləri Batum konfransında iştirakçı ölkələrə müraciət edərək Dağlı respublikasını tanımağı xahiş etdilər. Osmanlı dövlətinin və Almaniyanın dəstəyi ilə 1918-ci ilin 11 may tarixində Batumi şəhərində Qafqaz Dağlıları İttifaqı Hökumətinin səlahiyyətli nümayəndələri tərəfindən “Şimali Qafqaz və Dağıstan dağlılarının İttifaqı respublikasının (Dağlı Respublikasının) müstəqilliyi haqqında Bəyannamə” elan olundu. Bəyannamədə deyilirdi ki, “Qafqaz xalqları qanuna uyğun olaraq Milli Məclis seçdilər və o, 1917-ci ilin may-sentyabr aylarında toplaşaraq Qafqaz Dağlıları İttifaqının yarandığını elan etdi və icra hakimiyyəti səlahiyyətlərini imzalayanların da daxil olduğu indiki hökumətə verdi. Rusiyada hökm sürən vəziyyəti nəzərə alaraq və Petroqrاد hökuməti tərəfindən keçmiş çar imperiyasının bütün xalqlarına verilən öz siyasi gələcəyini sərbəst şəkildə ayırd etmək hüququndan istifadə edərək Dağlılar İttifaqı Hökuməti aşağıdakı qərarı qəbul etdi:

1. Qafqaz Dağlıları İttifaqı Rusiyadan ayrılaraq müstəqil dövlət yaratmaq qərarına gəlir.
2. Yeni dövlətin ərazisi şimalda öz sərhədləri kimi keçmiş Rusiya imperiyasının Dağıstan, Terek, Stavropol, Kuban vilayətləri və Qara dəniz rayonunun coğrafi sərhədlərinədək, qərbdə - Qara dəniz, şərqdə - Xəzər dənizi, cənubda - sərhədlərin təfərrüatları Zaqafqaziya hökuməti ilə razılaşma ilə müəyyən ediləcəkdir.
3. Burada imza atan səlahiyyətli nümayəndələrə tapşırılsın ki, bu qərarı bütün hökumətlərin diqqətinə çatdırsınlar və bu bəyannatla müstəqil dövlətin - Qafqaz Dağlıları İttifaqının yaradılmasını təşviq etsinlər və buna görə də aşağıda imza edənlər bəyan edirlər ki, bu gündən etibarən Qafqaz İttifaqının müstəqil dövləti özünü qanuni əsaslarla yaradılmış hesab edir” [16, s.60-61].

Bəyannaməni Şimali Qafqaz və Dağıstan Dağlıları İttifaqı Respublikasının hökuməti adından Abdul Məcid Çermoyev və Heydər Bammətov imzalamışdılar. Bu respublikanın əraziləri 125 km² və əhalisi 2,9 milyon olmuşdur. Bu çoxmilliyyətli dövlətin dili rus dili idi.

Batumba elan olunan bu respublika həm Osmanlı dövləti, həm də Almaniya tərəfindən məmnuniyyətlə qarşılandı [2, s.386].

Dağlı Respublikası ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında əməkdaşlığa ilk addımlar

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şimal qonşusu Dağlı Respublikası ilə münasibətlərə böyük önəm vermişdir. Hər iki respublika demək olar ki, eyni vaxtda - AXC 1918-ci ilin mayın 28-də, Dağlı respublikası isə ondan bir az öncə - mayın 11-də elan olunmuşdu. Hələ 1918-ci ilin iyunun 26-da AXC-nin Xarici İşlər Naziri Məmməd Həsən Hacınski Dağlı respublikasının hökumət başçısı Ə.Çermoyevə məktub ünvanlamışdı. Məktubda AXC-nin Dağlı respublikası ilə yaxın dostluq münasibətləri qurmaq arzusu ifadə olunurdu [4, s.176].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bolşevik və ağqvardiyaçı hərbi birləşmələrin təcavüzünə məruz qalan Dağlı respublikası əhalisinə imkan daxilində yardım göstərirdi. AXC hökumətinin Dağlı respublikasına əsas yardımları 1918-ci ilin payız dövründə olmuşdur.

1918-ci ilin 13 sentyabr tarixində Dağlı Respublikası hökumətinin sədri A. M. Çermoyev Azərbaycan Respublikasının hökumət başçısına göndərdiyi məktubda Dağlı hökumətinin cari xərclərini ödəmək üçün 10 milyon rubl borc verilməsini xahiş edirdi [16, s.98]. Məktubda göstərilirdi ki, uzun müddət Dağlı Respublikası hökuməti öz ərazisində fəaliyyət göstərə bilməmişdir və indi ölkəyə qayıdış şəraitində hökumətin əlində lazımi maliyyə resursları yoxdur. Çermoyev məktubda yazırdı: “Ona görə də Dağlı hökuməti öz dövləti daxilində lazımi vəsaiti tapana qədər, indi dərhal xarici kredit vasitəsilə müəyyən məbləğdə pul almalıdır.

Nəticədə, Dağlı hökuməti qardaş Azərbaycan xalqının hökumətindən xahiş edir ki, ona qısa müddətə on milyon (10.000.000) rubl və bu məbləğin bir hissəsini də Azərbaycan Respublikası Hökumətinin Maliyyə Nazirinin Qafqaz dağlıları hökumətinin Maliyyə Naziri

V.D. Cabaqiyevlə birlikdə təyin edəcəyi şərtlərlə türk lirəsi ilə versin. Fərsətdən istifadə edərək, Sizə səmimi hörmət və minnətdarlığımı bildirirəm” [16, s.98].

1918-ci ilin sentyabrın ortalarında Dağlı Respublikasında siyasi vəziyyət son dərəcə gərginləşmişdi. Belə ki, Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan Əlahiddə Korpusu tərəfindən şimala sıxışdırılan Lazar Biçeraxovun kazak dəstələri Dağıstanın cənubunu və Xəzəryanı əraziləri ələ keçirərək Dağlı respublikasının Xəzər dənizinə çıxışına əngəllər yaratmışdılar. Dağlı respublikasının biçeraxovçulara qarşı mübarizədə qüvvələri yetərinə deyildi. Yalnız kumik və sair dağlılardan ibarət olan knyaz N.Tarkovskinin könüllüləri Dağıstanın şimal-qərbi kazaklardan qoruya bilmişdilər.

Dağlı respublikası üçün belə gərgin vəziyyətdə Qafqaz İslam Ordusu ona köməyə gəldi. 1918-ci ilin sentyabrın 15-də Bakı ingilis-daşnak-eser birləşmələrindən azad olunduqdan sonra Yusif İzzət paşanın komandanlıq etdiyi ordu hissələri Dağıstana daxil oldular. Şimali Qafqazdakı müsəlman-türk xalqlar Osmanlı və Azərbaycan türklərinə güvənirdilər və Rusiyadan asılılığa son qoymağa can atırdılar [7, s.233]. Osmanlı hökuməti rəhbərləri də Qafqaza gələcək perspektiv nöqteyi-nəzərdən baxırdı və İstanbulun Müttəfiqlər tərəfindən işğalı halında paytaxt Bakı olmaqla Qafqazlarda yeni bir dövlət quraraq mübarizəni davam etdirməyi düşünürdülər [3, s.572].

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1918-ci ilin 11 may tarixində Dağlı respublikası elan olunduqda, Almaniya hökuməti və Dağlı Respublikası hökuməti arasında dostluq münasibətlərinin qurulması haqqında” müqavilə imzalanmaqla yanaşı [16, s.76-77], eyni vaxtda Osmanlı dövləti ilə də müqavilə imzalandı [16, s.76-77; 7, s.233]. Osmanlının bu addımı Sovet Rusiyasının etirazına səbəb olmuş, hətta RSFSR-in Xarici İşlər Naziri Çiçerin Osmanlı dövlətinin Moskvadakı səfiri Qalib Kemal bəyə etiraz notası təqdim etmişdir. Notada deyilirdi ki, Dağıstan Rusiyanın ayrılmaz hissəsidir və Sovet Rusiyası elan olunan Dağlı respublikasını tanımır və heç vaxt tanımayacaqdır. Ancaq Sovet Rusiyasının etirazını əsassız sayan Osmanlı dövləti Şimali Qafqaz respublikası ilə sülh və dostluq müqaviləsi imzaladı. Müqaviləyə əsasən Osmanlı dövləti Dağlı respublikasına hərbi yardım etməyi və kənardan gələn hər cür təhlükədən qorumağı öhdəsinə götürürdü [7, s. 233].

Hələ Gəncədə ikən Nuru paşa İsmayıl Haqqı (Berqoq) bəyi hərbi birləşmə yaratmaq məqsədi ilə Dağıstana göndərmişdi. Yərbay İsmayıl Haqqı bəy əvvəlcə Azərbaycanın Zaqatala bölgəsinə gəlmiş, burada rus əsarətindən azad olan türk əsgərlərdən ibarət kiçik hərbi dəstələr yaradaraq Dağıstanın Axtı bölgəsinə keçmişdir. Oradan Maxaçkalaya gələn İ.Haqqı bəy bolşeviklərə və daşnaklara qarşı mübarizə aparılmasının zəruriliyini anlatmış, bu səbəbdən Qafqaz İslam Ordusunun Dağıstana girməsinin zəruri olduğunu bildirmişdir.

İlk yardım 1918-ci ilin sentyabrın 20-də gəldi. Qafqaz İslam Ordusunun Şimali Qafqazdakı hərəkət planı belə idi: 15-ci piyada Tümeni sürətlə Quba-Xaçmaz bölgəsinə gətirilməli və sonra Dərbənd ələ keçirilməli idi. Bundan sonra əsgəri birləşmələr Dərbənddən 5 kilometrə şimalda bir müdafiə səngəri qurmalı idilər. Ələ keçirilən mövqelərin 107-ci Qafqaz alayının Dərbənd dəstəsinə təhvil verilməsindən sonra 15-ci piyada Tümeni geri çəkilməli idi [3, s.33]. Bütün bu hazırlıqlar görüldükdən sonra 1918-ci ilin 1 oktyabr tarixində 15-ci piyada Tümeni Bakının Biləcəri stansiyasından qatarla Dağıstana göndərilməyə başladı. İlk öncə, 15-ci piyada Tümeninin 56-cı alayı yola düşdü. Ondan sonra 38-ci alay da hərəkətə qoşuldu. Xaçmazda bu alaylara yerli azərbaycanlı əhəlidən gənclər də qoşulmalı idi.

Bu zaman Nuru paşa Qarabağda, Ağdamda bəzi yoxlama işləri aparırdı və Quba-Xaçmaz bölgəsinə yollanmaq məqsədi ilə O, Bakıya gəldi [3, s.33]. Dörd gün sonra Nuru paşa Qubada yerli əhali qarşısında çıxış edərək onlara vətən torpağının müdafiə olunmasının vacibliyini söylədi, onları Qafqaz İslam Ordusuna qoşulmaga çağırırdı. Qafqaz İslam Ordusunun Dərbənd istiqamətində hərəkətə keçdiyini eşidən Lazar Biçeraxov Maxaçqaladan 300 nəfərdən ibarət silahlı rus kazak birləşməsini Dərbəndə göndərdi. Biçeraxovçular Qafqaz İslam

Ordusunun alaylarını Yalama stansiyası yaxınlığında qarşıladılar. Lakin ilk döyüşdən məğlub olan kazaklar Dərbəndi tərk edib şimala çəkilməyə məcbur oldular.

Qafqaz İslam Ordusu 1918-ci ilin oktyabrın 6-da Dərbənd bölgəsini tam nəzarətə götürdü. 15-ci Piyada Tümeninin qərargah yarbayı (polkovniki) Süleyman İzzət bəy qərargahı ilə birlikdə Dərbəndə daxil oldu. Bundan sonra 12-13 oktyabra qədər biçərxovçular bir neçə dəfə Dərbəndə hücum etdilər və hər dəfə ağır itkilər verərək geri çəkilməyə məcbur oldular [8, s.61, 68].

Bundan sonra, oktyabrın 23-də Temir-xan-Şura, noyabrın 7-də isə Petrovsk (Maxaçqala) Biçərxovun rus-erməni qüvvələrindən təmizləndi. Qafqaz İslam Ordusunun Şimali Qafqazdakı uğurları Dağlı respublikasının fəaliyyətinə də müsbət təsir göstərirdi. Dərbənd azad edildikdən sonra Ə.Çermoyevin rəhbərlik etdiyi Dağlı Respublikası hökuməti oktyabrın 13-də Dərbəndə, oktyabrın 24-də isə oradan Temur-xan-Şuraya köçdü. 1918-ci ilin 8 oktyabr tarixində AXC hökuməti Dağlı respublikasına yardım edərək 1 mln. manat civarında faizsiz kredit ayırdı [3, s.32].

1918-ci ilin oktyabrın 28-də Bakıda AXC ilə Dağlı Respublikası arasında İttifaq haqqında müqavilə imzalandı. Müqaviləyə görə Azərbaycan Respublikası və Dağlı Respublikası qərara gəldilər ki, xarici siyasət məsələsində hər iki respublika hökumətləri razılaşdırılmış şəkildə hərəkət edəcəklər, hər iki dövlətin xaricdən qorunması üçün ümumi müdafiə sistemi yaradılacaq və maraqlı tərəfin hərbi yardım tələb etdiyi hallarda, bu ölkələrdə daxili asayişin və əmin-amanlığın qorunması üçün razılığa gələn tərəflər bir-birinə hərbi yardım göstərməyi öhdələrinə götürürlər. Müqavilədə qeyd olunurdu ki, "Müharibə zamanı hər iki ölkənin hərbi qüvvələri bu ölkələrin hökumətləri tərəfindən öz aralarında razılaşdırılmaqla seçilən bir şəxsin ümumi komandanlığı altında birləşdirilir" [3, s.103-104]. Müqavilədə birgə ödənilməli olan xərclərlə bağlı məsələlərin, hər iki respublika üçün vahid gömrük ərazisinin yaradılması, gömrük qanunvericiliyi və gömrük rüsumlarının bölgüsü, ümumi pul sisteminin və valyutanın yaradılması, dəmir yolu, poçt, teleqraf və telefon rabitəsi və onun istismarı və qiymətlərinin müəyyən edilməsi haqqında Əsasnamənin qəbulu kimi əsas müddəaların gələcək inkişafı iki respublika hökumətləri arasında hər bir məsələ üzrə xüsusi sazişlər vasitəsilə həyata keçiriləcəyi göstərilirdi [16, s.104].

1918-ci ilin noyabrın 14-də Tiflisdə Cənubi Qafqaz konfransı işə başladı. Konfransa Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Dağlı Respublikası, Gürcüstan Respublikasının nümayəndələri qatılmışdı. Ararat Respublikası bu konfransda iştirak üçün öz nümayəndələrini göndərməyərək ondan imtina etdi. Erməni tərəfi konfransdan öncə Gürcüstanla ərazi mübahisələrini həll etməyi, sərhədlərini təyin etməyi və bundan sonra Konfrans çağırmağı təklif edirdi [14, s.432-434].

Gürcü tərəfi Ermənistanın konfransda iştirakını çox arzulayırdı, çünki tərəflər arasında ərazi məsələlərinə görə münasibətlər gərgin həddə çatmışdı.

Dağlı Respublikasının nümayəndəsi Kotsev nə olur olsun Ermənistanın bu konfransda iştirakına nail olmağı təklif etdi. Müzakirələrdən sonra Gürcüstan hakiminin başçısı Y.P.Gegeçkoriyə tapşırıldı ki, o, tez bir zamanda öz nümayəndə heyətini konfransa göndərmək haqqında Ermənistan hökumətinə müraciət etsin [14, s.434]. Erməni nümayəndələrinin gəlməməsi səbəbindən konfrans 1918-ci ilin dekabrına qaldı. Lakin 1918-ci ilin dekabrında Gürcüstanla Ermənistan arasında müharibə başladığından Konfransın işinin bərpa edilməsi mümkün olmadı [12, s.9-14].

İki respublika arasında formalaşmağa başlayan münasibətlər 1918-ci il noyabrın 28-də bağlanan müqavilə ilə daha da möhkəmləndi. Müqaviləni Azərbaycan tərəfindən Ticarət və Sənaye naziri Behbud xan Cavanşir, Maliyyə naziri Məmməd həsən Hacinski, Dağlı Respublikası tərəfdən isə səlahiyyətli nümayəndələr Bahadır Malaçıxan və İbrahim bəy Heydarov imzaladılar [13, s.3]. 6 maddədən ibarət olan bu müqavilədə söhbət Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlı Respublikasına faizsiz 10 mln. rubl dəyərində zayomun verilməsindən

gedirdi. Müqavilədə qeyd olunurdu ki, bu məbləğin 3 milyonu müqavilə bağlananadək artıq verilmişdir, yerdə qalan 7 mln. isə 1918-ci ilin dekabrında verilməli idi. Borc 2 il müddətinə qaytarılmalı idi. Borcun buğda ilə qaytarılması da nəzərdə tutulmuşdu. Buğdanın qiyməti bazar qiymətlərinə görə ikitərəfli komissiya tərəfindən təyin olunmalı idi [9, s.86].

AXC hökuməti Denikin işğalını dayandırmaq üçün Dağlı respublikasına həm maliyyə, həm də hərbi baxımdan bacardığı yardımı edirdi. 1919-cu ilin yanvarın 9-da AXC ilə Dağlı respublikası arasında daha bir müqavilə bağlandı. Müqavilələri Azərbaycan tərəfdən ərzaq naziri K.N.Lizqar, Dağlı respublikası tərəfdən isə bu respublikanın Azərbaycandakı nümayəndəsi Əlixan Qantəmir imzalamışdılar. Müqaviləyə əsasən Dağlı Respublikası 4 ay müddətində Azərbaycana 50 vaqon buğda göndərməli idi. Göndərilən buğdanın hər kubuna görə 60 rubl ödənilməsi razılaşdırılmışdı [10].

1919-cu ilin yanvarın 8-də Cənubi Rusiya Silahlı Qüvvələrini (CRSQ) yaradan general Denikin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə münasibətləri təzadlı olmuşdur. Bir tərəfdən həm AXC, həm də CRSQ biri-birilə iqtisadi əməkdaşlığa ehtiyac duyurdular, digər tərəfdən, siyasi məsələlərdə hər iki tərəfi birləşdirən bəzi amillər olsa da, (məsələn, bolşevizmə qarşı birgə mübarizə), bir çox prinsipial məsələlərdə - “rus məsələsi”nin həlli yolları və perspektivləri, Xəzər donanmasının bölüşdürülməsi və xüsusən də Dağlı respublikası ilə bağlı məsələlərdə mövqelər fərqli idi [1, s.1292]. Dağlı respublikası rəhbərliyi Yekaterinodardakı ingilis nümayəndəsi Briqqs və “Könüllü ordu” komandanı general Denikinlə danışıqlar aparmağa cəhd etdi, ancaq bu cəhdlər nəticəsiz qaldı. Denikin Dağlı respublikasını tanımır və 1919-cu ilin yanvarın 23-də Terek-Dağıstan diyarının yaradıldığını elan etmişdir ki, bu da Dağlı respublikasının ərazisini əhatə edirdi.

1919-cu ilin əvvəllərində “Könüllü ordu” Dağlı respublikasının qərb ərazilərinə hücum etdi və fevralın əvvəllərində İnquşetiya Denikin hakimiyyəti bərqərar oldu. Terek-Dağıstan diyarının tərkibində olan İnquşetiyanın idarəçiliyi, o cümlədən ümumiyyətlə diyarın idarəçiliyi general – leytenant V.P.Lyaxova həvalə edilmişdi [15, s.59].

1919-cu ilin martın əvvəllərində “Könüllü ordu” Çeçenistana soxuldu və Çeçenistanın düzəngah əraziləri ələ keçirildi. Dağlı xalqları “Könüllü ordu”ya qarşı mübarizəyə qalxdılar.

Denikinə qarşı mübarizədə Dağlı respublikasına dəstək məqsədi ilə 1919-cu ilin fevralın 23-də AXC ilə Dağlı respublikası arasında daha bir müqavilə bağlandı. Bu müqaviləyə əsasən AXC Dağlı respublikasına daha 10 milyon manat faizsiz kredit verməyi öhdəsinə götürdü və bu vəsaitin 5 milyonu dərhal ödənilirdi [3, s.33].

1919-cu ilin martın 6-da Dağlı Respublikasının Denikin təcavüzü ilə bağlı AXC-yə müraciəti müzakirə olundu. Uzun debatlardan sonra AXC Parlamenti Müsavat Partiyasının təklif etdiyi qətnaməni qəbul etdi. Qətnamədə deyilirdi ki, “Qardaş Dağlı Cümhuriyyətinin hüquqlarına qəsd edən irticaçı qaranlıq qüvvələrə etiraz edən Azərbaycan parlamenti bu hüquqların müdafiəsi istiqamətində hökumətin bütün addımlarını bəyənir və dəstəkləyir” [11, s. 124].

Nəticə

Beləliklə, Dağlı Respublikasının yaranması tarixinə və onun AXC ilə əməkdaşlığında ilk addımlarını təhlil etdikdən sonra belə qənaətə gələ bilərik ki, Dağlı Respublikasının yaranması mövcud tarixi şəraitin nəticəsi idi. Burada əsas amil kimi Rusiyada Müəssislər Məclisi bolşeviklər tərəfindən qovulduqdan sonra bütöv, federativ əsaslara söykənən, demokratik Rusiya respublikasının yaradılmasına ümidlər puça çıxdı. Sovet Rusiyasına qatılmaq istəməyən milli ucqarlarda yaranan hökumətlər qarşısında öz müstəqilliyini elan etməkdən başqa yol qalmadı. Dağlı Respublikası da belə bir şəraitdə elan edilmişdi.

AXC hökuməti qardaş Şimali Qafqaz xalqlarının yaratdığı dövlətə hörmətlə yanaşır, onunla hər cür əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdə maraqlı idi. Təsadüfi deyil ki, AXC hökuməti

dövlət büdcəsinin $\frac{1}{8}$ -ni Dağlı Respublikasına xərcləmişdi. Çünki AXC Dağlı Respublikasına öz təhlükəsizlik zolağı kimi baxırdı və dövlətin şimal istiqamətdən müdafiəsində vacib amil kimi qiymətləndirirdi.

Ədəbiyyat

1. Ağasiyev, İ., Məmmədzadə, S. (2023). «Don Cümhuriyyəti və Güney Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə münasibətləri (1918-1920) ». Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 10 (5). s.1287-1300.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. II cild. Bakı, «Lider nəşriyyatı», 2005, s.472 .
3. Qabil Əliyev. «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Qafqazda yaranmış digər respublikalarla qarşılıqlı münasibətləri (1918-1920-ci illər)»// İpək Yolu, No.1, 2018, s.26-35.
4. Nəsimzadə N.L. «Azərbaycanın xarici siyasəti (1918) », Bakı, 1996, səh.176.
5. Akdes Nimet Kurat. «Türkiyə və Rusya». Ankara, «Sevinç» matbaası, 1990, 755 s.
6. Beşir Mustafayev. «Türk İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkas (Dagistan) harekâtına dâir (Arşiv vesikaları ısgında–1917–1919) // Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters Yıl/ Year: 2013, Sayı/Number: 30, Sayfa/Page:17-40.
7. Mustafa Görüryılmaz. Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər (1918). Bakı, "Qismət", 2009, 408 s.
8. Süleyman İzzet (Kürmay Yarbay), «Büyük Harpte 15. Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Simali Kafkasya Harekât ve Muharebeleri, (103 Sayılı Askeri Mecnuanın 44 Sayılı Tarih Kısmı) », Askeri Matbaa, İstanbul. 1936, s. 61, 68, 70-72, 78, 84.
9. Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. (Документы и материалы) — Баку, издательство «Азербайджан», 1998, 632 с.
10. «Азербайджан», (газета), 1919, 11 февраля, №6.
11. Алиева С.И. Азербайджанская Демократическая Республика и Горская Республика: сотрудничество, проекты объединения и взаимодействия с Османской империей (по документам, договорам и нотам 1918-1920 годов). (Часть первая). // Северо-Кавказский Юридический Вестник, № 4, 2015, с.115-137.
12. Государственный Архив Азербайджанской Республики, ф.970, оп1, д.21.
13. Государственный Архив Азербайджанской Республики, ф.970, оп 1, д.55.
14. Документы и материалы по внешней политике Закавказье и Грузии. Тифлис, 1919, 512 с.
15. Орешкин С.А. Ингушетия под «Белой властью»: особенности государственного строительства в 1919-начале 1920 г. // Вестник РУДН, серия «История России», 2015, № - 2, с.57-65; с.59.
16. Союз объединенных горцев Северного Кавказа и Дагестана (1917 — 1918 гг.) и Горская Республика (1918 - 1920 гг.). Документы и материалы. - Издание второе, исправленное и дополненное. Махачкала: ИИАЭ ДНЦ РАН, АЛЕФ, 2013. - 290 с.

PROCLAMATION OF THE MOUNTAIN REPUBLIC AND ITS FIRST STEPS OF COOPERATION WITH THE ADR

Leyla Hasanova

Institute of history and Ethnology named after Abbasgulu Aga Bakikhanov of Anas, Baku, Azerbaijan

After the February Revolution of 1917, the tsarist regime was liquidated in Russia, Russia was declared a republic, and democratic processes began in society. One of the most important areas of this process was the creation of a new executive power on the outskirts. On May 1, 1917, the Congress of the Peoples of the North Caucasus was

held. The Union Government of the North Caucasus and Dagestan was created. Chechen Abdulmadzhid (Tapa) Chermoev was appointed head of the government. The "Union of Highlanders of the North Caucasus and Dagestan" declared itself an autonomous entity within Russia. In connection with the current political situation, on May 11, 1918, in Batumi, the republic "Union of Highlanders of the North Caucasus and Dagestan" (Mountain Republic) declared itself independent.

The Azerbaijan Democratic Republic attached great importance to relations with its northern neighbor, the Mountain Republic. The peoples living in the Mountain Republic, some of whom were of Turkic origin. They were the bearers of Islamic religious values, and from a historical and cultural point of view, these peoples were close to the Azerbaijani and Turkic culture.

The first step towards mutual cooperation was taken by the ADR: on June 26, 1918, the Minister of Foreign Affairs of the ADR, Mamedhasan Gadzhinsky, addressed a letter to the head of the government of the Mountain Republic, A. Chermoyev, in which he expressed a desire to establish close friendly relations. Close cooperation between the ADR and the Mountain Republic began in the fall of 1918, when the government of the Mountain Republic moved from Tbilisi to Dagestan. In the fall of 1918 - spring of 1919, 7 important interstate documents were signed between the Azerbaijan Democratic Republic and the Mountain Republic. The overwhelming majority of them were agreements that provided for financial assistance to the Mountain Republic, which was provided by Azerbaijan.

Keywords: North Caucasus, Mountainous Republic, Azerbaijan Democratic Republic, Dagestan, relations.

ПРОВОЗГЛАШЕНИЕ ГОРСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И ЕЕ ПЕРВЫЕ ШАГИ СОТРУДНИЧЕСТВА С АДР

Лейла Гасанова

Институт истории и этнологии имени Аббасгулу ага Бакиханова НАНА, Баку, Азербайджан

После Февральской революции 1917 года в России был ликвидирован царский режим и начались демократические процессы в обществе. Одним из важнейших направлений этого процесса стало создание новых органов исполнительной власти на окраинах. 1 мая 1917 года на Съезде народов Северного Кавказа было создано Союзное правительство горцев Северного Кавказа и Дагестана. Главой правительства был назначен чеченец Абдулмджид (Тапа) Чермоев. «Союз горцев Северного Кавказа и Дагестана» объявил себя автономным образованием в составе России. В связи со сложившейся политической обстановкой 11 мая 1918 года в Батуми республика «Союз горцев Северного Кавказа и Дагестана» (Горская республика) объявила себя независимой.

Азербайджанская Демократическая Республика придавала большое значение отношениям со своим северным соседом — Горской Республикой. Народы, проживающие в Горской Республике, некоторые из которых имели тюркское происхождение, были носителями исламских религиозных ценностей, и с исторической и культурной точки зрения эти народы были близки Азербайджанской и тюркской культуре. Первый шаг к взаимному сотрудничеству сделала АДР: 26 июня 1918 года министр иностранных дел АДР Мамедгасан Гаджинский обратился с письмом к главе правительства Горской Республики А. Чермоеву, в котором выразил желание установить тесные дружеские отношения. Тесное сотрудничество между АДР и Горской республикой началось осенью 1918 года, когда правительство Горской республики переехало из Тбилиси в Дагестан. Осенью 1918 года — весной 1919 года между Азербайджанской Демократической Республикой и Горской Республикой было подписано 7 важных межгосударственных документов. Подавляющее большинство из них составляли соглашения, предусматривавшие финансовую помощь Азербайджана Горской Республике.

Ключевые слова: Северный Кавказ, Горская Республика, Азербайджанская Демократическая Республика, Дагестан, отношения